پێکهاتەی پشتینە و پرسی ڕۆشنبیریی و ڕۆناکبیر

هەندرێن

"من دەنووسم جیاواز لەوەی کە دەپەیڤم، دەپەیڤم جیاواز لەوەی کە بیردەکەمەوە،
بیردەکەمەوە جیاواز لەوەی کە دەبێ بیر بکەمەوە".
کافکا

1

بۆ ئەوەی ئەم نووسینە بە ڕوانگەیەکی ئاوەڵا لە پرسیاری ڕۆشنبیریی و ڕۆناکبیری کوردی بپەیڤێ، پێویستە سەرنجێکی ڕاگوزاری بدەینە پشتینەی بونیاتی پێکهاتەی کۆمەڵی کوردەواری و ڤێجا پانتاییە ڕۆحییەکەی کۆمەڵەکەمان. دیارە لای هەمووان لاری لەوە ناکرێ، کە کۆمەڵگای کوردی، شارستانییەکی گوندییە. بۆیە هێشتا پانتایی تێفکرینمان لەناو ئەو پێکهاتەدا ریشاژۆیە و، هەر ئەو بنەمایەش، ناسنامەی ڕۆشنبیریی ئێمە پێکدێنێت، وێڕای دەرئاوێتە کردنی هەندێ نموونەی جیاوازی ڕۆشنبیریمان، کە ئەو نموونانەش، لەسەر ئاگایی گشتیدا، کاریگەرییەکەی ونە و لەناو پانتاییە گشتیەکەدا بەنامۆکراوە. مەهانەی ئەو ڕۆڵی سیاسی و مێژووی، کە وەک هۆیەک خۆی ڕەپێشدەکا، بۆ قەتیسماو کردنی ئەو پێهاتە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییە، هەم بۆ هەمووان بەرچاوە و، هەمیش هەڵگری کۆمەڵێک سەرنجی جوداوازە، بۆیە لەم نووسینەدا، تەنیا ئەو دیوانە بەدیار دەخرێن کە ڕۆناکبیرانی کورد، لە بەتەنگانەکردنەوەی ئەو ڕۆڵە، ڕۆڵێکی تریان گێڕاوە. بە واتایەکی تر دەتوانین بڵێین، وەک گوتارێکی ڕەها، بە یەکدیگرتنی پاشماوەی هەستی خێڵەکی و ئایینی، دواجاریش بە حیزباندنی؛ کەڵەکە بوونی لە نائاگایی ڕۆشنبیریی ڕۆناکبیران، بەردەوام ئەو تەنگانەیە بەرهەمدەهێنێتەوە: چەقبەستن لەسەر بە سادە کردنەوە و خوولانەوە لەناو ئەو تەنگانەیەدا، چالاکترین پاڵنەری بەرهەمهێنانەوەی ئەو تەنگانەیە.
لەم ڕوانگەیەوە دەبینین زمانی دونیا خوێندنەوەمان و خودی زمانەکەشمان لەناو ئەو تەنگانەیە گیری خواردووە. هەر بۆیە تا ئەمڕۆش، گەر ڕۆناکبیرێک بیەوێ بە زمانەکەی مامەڵە لەگەڵ دەقێکی فیکری، فەلسەفی و تیۆری ئەدەبی بکات، لەبەردەم دیالۆگکردن و بەشداریکردن دەستەپاچە دەبێت. بەڵام هەموو هۆیەکان بۆ خودی زمانی کوردی ناگەڕێنەوە، بەڵکو بۆ پانتایی ئەو گوتارە ڕۆشنبیرییە دەگەڕێتەوە کە وەک پرۆسەیەک بەردەوام ئەم زمانەی بۆ تەنگانە رووکەش و ڕووداوەکانی ڕۆژانە، داخوازییە جەماوەرییەکان و پرسیارە وەڵامدراوەکان، تەرخان کردووە. هەروا تا ئەمڕۆش ڕۆناکبیرێ ئێمە-بە شێوەیەکی گشتی- تەنیا سەرقاڵە بەو پرسیار و بابەتانە کە لە ئاستی دووبارەیە. وێڕای ئەمەش لای ئێمە بزاڤێکی ڕۆشنبیریی دیاریکراو و چالاک لە گۆڕێدا نیە، ئەمەش تەنگانەی ڕۆشنبیریی و قەتیسمانی زمانی کوردی بەستەڵۆک کردووە، کە زمانی کوردی لە ئاستی زارەکی و ڕووکەشی بمێنەتەوە و نەتوانێ دیالۆگ لەگەل ڕۆشنبیریی ئەویتر بکات.. سەرباری ئەو پشتینە ئابووری، کولتوری و بە باڵادەست کردنی ئایینیە، کە بۆتە جووڵێنەری مرۆی کورد، لێرەوە گرفتی تەنگانەی ڕۆشنبیریی و زمانی کوردی ناچارمان دەکا چەند پرسیارێکی گومانهەڵگر ئاراستەی ئەمڕۆی ڕۆناکبیرانمان بکاین، ئەوانیش:
ئایا ئەو هەوڵە مەزن و قووڵانەی کە ئەحمەدی خانی لە شیعرە سۆفییەکانی لە داستانەکەی "مەم و زین"دا، ئەنجامی داوە، کە توانیوویەتی لەو هەلومەرجە دواکەوتو و کۆمەڵگا نەخوێندەوارەدا، سیما و ڕۆحی کۆمەڵگایەکەی لەناو ئەە بەرهەمانەدا بەرجەستە بکاتەوە، کەسایەتیەکی قووڵ و گەدوونیانە

ببەخشێتە ناسنامە و ڕۆشنبیریی و زمانی کوردی؟ عەلی بەردەشانی چۆن توانی ئەو هۆنینەوە فۆلکلۆری و شیعرە زارەکییانە بکات بە یاری زمان و ڕۆحی شیرینی خۆی لەناو جەستەی ئەو شیعرە گۆرانی ئامێزانە بتوێنێتەوە و تامەکانیان لەسەر زاری ڕۆحمان بەجێبهێڵێت؟ ئاخۆ مەحوی چۆن بە پارچە ئیشراقەکانی بە پڕیشکی ئەم زمانەوە توانی ئێمەی ئەمڕۆ لەگەڵ خۆی بباتە ناو جەستەی ئەو یەکایەتیەی بوون؟ ئایا ئەوەندەی گیانی تێنووی تاراوگەییمان بەو شیعرە دوور لە "حەبیبە" و نامۆئامێزەکانی نالی دەسەکنێ، کەچی ئەمڕۆ وێڕای ئەو هەموو قووڵی و جانجاڵیەی تاراوگە، بە بەراورد لەگەڵ سەردەمی نالی دا، بۆ دەقی ڕۆشنبیریی لە تاراوگەدا، چامەیەک یان پەخشانێکی لەو ئاستەی بۆ بەرهەمنەهێناوین، تا تەپ و تۆزی تاراوگەمان لە ڕۆحدا دابماڵێنێ؟

ئەمانا و چەندان پرسیاری تری لەم تەرزە پرسیارانە، لەناو دووانە گومانێکدا سەرسامما‌ن دەکەن، بە شێوەیەک ڕێڕەوی ئەم باسەش بەرەو گومان و پرسیار کردنەوە هەڵەتە دەکا. ئەمانەش خولیای گەڕان و سۆراغمان تیادا دەخولقێنێت، ئەم خولقاندنەش، خۆی لە خۆیدا، چەشنێکە لە گەڕانەوە لە پێناو تەیکردن و بەرەو پێشچوونی ڕابردوویەک، کە بناغەی داهاتوو و ئایندەکانە.

2

بەهەمەحاڵ، وێڕای کۆمەڵێک ئەزموونی بەرچاوی خۆمان و سەرهەڵدان و تەنینەوەی کۆمەڵێ چەمکی فەلسەفی، هزری و ڕەخنەیی هاوسەردەمیانە، کە توانیوویانە ئەو ئایدۆلۆژیا و ڕەهایەتی ئایینیانەی کە بەسەر ئەدەب و ڕۆشنبیریی و ئەفراندندا سەپێنراو بوون، هەڵبتەکێنێت و ئاسۆیەکی ئاوەڵا لەبەدەم دونیابینی ڕۆشنبیریدا بکاتەوە، کەچی ئەگەر بەسەر پانتایی ئەمڕۆی ڕۆشنبیریی کوردیدا بسەنگرێینەوە، دەبینین هێشتا ڕوانگەی ئێمە مەحکومە بەو چەمکە بەستەڵۆکانە،-بە دارئاوێتە کردنی چەند هەوڵێک، کە ئەمانەش لە پەنجەکانی دەست تێناپەڕن-. پاشان ئەو دیاردە بەرتەسکەی ناو ڕۆشنبیریی کوردی، وەک گوتارێکی پرسیارهەڵگر، لەناو ئەو بازنە داخراو و ڕەوتە باوەی ڕۆشنبیریی کوردیدا، گۆشەگیرە. چونکە زەمینەی ڕۆشنبیریمان پانتاییەکە لەسەر بنەمای مۆنۆلۆگێکی هەستەکی و ساویلکە و ڕووکەش و بڕواداریەکی ئایینی و سیاسی و وەڵامدارانە دامەزراوە. قێجا لاواندنەوەی ئەو هەست و نەستە کەڵەکە بووانە لەلایەن ئەو ڕۆناکبیرە باڵادەستەی کوردیدا، بە شێوازە سۆزورووژێن و گۆرانی ئامێزەکەی لەو نەگۆڕیەدا چەقبەستوو کردووە.

بۆ ئاکامگیری ئەمە، با پرسیارێک لەبەردەم ڕۆشنبیریمان ئاراستە بکەین: ئەگەر ڕۆشنبیریی ئێمە لە سەرچاوەی لایەنگیری سیاسیەکەی بە مانا حیزبیەکەی، نەک بەمانا زاراوەییەکەی، دابماڵین، ئەو مێتود و تیۆری و ڕێبازە هزریە ئەدەبیانە چین و کامانەن، کە ڕۆناکبیری ئێمە لەسەری ئیشدەکا؟ یان ئەگەر ڕۆناکبیرێک بۆ، ڕەخنە، ڕاڤەی: دەروونناسی، زانستی، کۆمەڵایەتی و مێژوویی و... هتد، لەناو ئەو ڕۆشنبیرییە کەڵەکراوەی کوردیدا، بەدوای سەرچاوە گەڕا، کام بەش لەو مێتود و تیۆریە فەلسەفیانە بە هانایەوە دێت، بێجگە لە وەڵامی سیاسەتاندن و بە سادە کردنەوە و حەماسەندن نەبێت؟

بەڵام ئێرزا پاوەند واتەنی: "ئەگەر شتێکی تر نەنووسین کە هەموو خەڵک تێی نەگەن، کەواتە زانیاریی هەرگیز فروان نابێت". بۆیە پاوەند خوێنەر ناچار دەکات بە دوای فەرهەنگدا بگەڕێت. لەم ڕوانگەیەوە دووتانەبوونی نێوان گوتاری کۆمەڵایەتی و ڕۆناکبیری، خۆی لە خۆیدا، بەشێکە لە تەنگانەی زمانی ڕۆشنبیریمان. چونکە ئەو خۆبەستانەوە بە داخوازییە ڕەمەکی و جێماوانە، ئەو دەسەڵاتە نەگۆڕە کۆمەڵایەتی-حیزبیە، کە لەناو ئاگایی کۆمەڵیانەی ڕۆشنبیریی ئێمەدا کەڵەکە بووە. ئەو تەرزە پێکهاتەش، ڕەتکردنەوەی هەموو پرسیارە گومانبەخشەکانی ئەفراندنە لە دەرەوەی ئەو دەسەڵاتەدا. هاوکاتیش گوتاری کۆمەڵایەتی ئێمە هاوشان لەگەڵ ڕەوتی یەکئەنوایی و ئاسۆییانەی باری سیاسی و

مێژوویمان، جوولە کیسەڵیانەکەی ڕاگەیاندووە. وێڕای ئەمەش گوتاری ڕۆشنبیریمان لە ئاوەڕۆی ئەو ڕەوتەدا هەنگاوی پرسیارەکانی لە ئاراستەیەکی دووپاتەدا ڕێدەکات. لێرەوە ئەگەر لەبەرانبەر ڕاستیدا بوێر بین، لەم دووپاتەکردنەوەیەدا، پێناسی گشتەکی ڕۆشنبیریمان قەتیسماوە. بۆیە پرسیار و خوێندنەوە و دیاریکردنی ناسنامەی ڕۆشنبیریی و کۆمەڵگای کوردی، لە ناوەوە و تاراوگە، یەکێکە لە پرسیارە هەرە گرینگەکانی ئێمە. چونکە پشتگوێ خستن و نەخوێندنەوەی، قووڵکردنەوەی تەنگانەی ئەو ناسنامە ڕۆشنبیریە و دەسەڵاتە ڕەهاکەیەتی. بە دەربڕینێکی تر، بێخوێندنەوە و پشکنینەوە و دروستکردنەوەی ئەو هۆکار و لەمپەرانە؛ پانتایی پشتینەی باری کۆمەڵایەتی، سیاسی-مێژوویی، ئابووری و ئایینی، کە ئەو کەسایەتیە ڕۆناکبیرییەی بەرهەمهێناوە، هەر هەوڵێکی تر بێ لەو پرسیارانە، ئاکامەکەی هەمان چارەنووسی تەنگانە گشتیەکەیە. بە نەبوونی ئەو هەوڵە، ڕۆشنبیریی کوردی لە ناو ئەو تەنگەبەریەدا گۆشەگیرتر دەبێ، گۆشەگیر بوونیش مایەی دەمارگیرییەکی ناساغ و تاکڕەوییەکی بەستەڵۆکی دەکات. ئەو دیاردەیەش هەمان هەڵکەوتی ئەو پشتینە باو و داسەپاوەیە، کە پرسیاری یاخیە بێکۆتاییەکەی ئەفراندن و تازەکردنەوە دەستەمۆ دەکات.

ئەمە و چەندان گرفت و ئاستەنگی کەڵەکەبووی تر، کە ئەگەر لەسەر بناغەیەکی داڕێژەرانە و بونیاتنانەوە، بە دیدی تێوری و ڕوانگەی هاوسەردەم وەرنەچەرخێنرێن، تەنگانەی پێناسی ڕۆشنبیریی و مێژووی سیاسیمان لە بەرانبەر پرسیار و گومانە ئاڵۆزکاوەکانی جیهان هەژار و بێ پەیام دەمێنێتەوە. دەرئانجامیش ڕۆحی ڕۆشنبیریمان دووچاری نامۆ بوون و گۆشەگیریەکی گرێکوێرانەی ناوەکی دەبێت. دیسانەوە بەنامۆ بوون و گۆشەگیریی مرۆڤ لە پشتینە و پێناسە ڕۆشنبیرییەکەی، ژیانێکی هەڵوەدایە لە دەرەوەی بووندا؛ بوونێکی بێ پەیام و مەرگێکی ئامادەیە.

لێرەوە، بۆ ئاوەڵا کردنی ئەو هەڵکەوتە مەنگەی کوردی، با چەند پرسیارێک ئاراستەی ڕۆناکبیر و ڕۆشنبیریی کوردی بکەین:

ئەمڕۆ لەناو کۆمەڵێ پێشهات و وەرچەرخانی جیهانگیریدا و جوامێر بوونی فەلسەفەکان و ڕاگەیاندنی پیر بوونی دونیا و توڕدانی مانا پیرۆزەکانی ئیدۆلۆژیا و تاقیکردنەوە هەمەلایەنەکانی تەکنیک، نامۆبوونی مرۆڤایەتی لەو تاقیکردنەوە فرانە...هتد، ئایا پرسیاری بەشداری ڕۆشنبیریی ڕابردوو و ئێستای ئێمە چی بووە و لە کام ئاستدا بووە؟ ڕۆڵی ڕۆناکبیری ئێمە چی بووە لە ئاست خوێندنەوەی ئەو ئاسۆیانەدا؟ ڕێژەی دەقە فەلسەفی ، تێوری، مێتود و چەمکە فرەکان، بە وەگێڕان و ئەفراندنەوە لە کام ئاستدایە؟

بەو پرسیارە بنەڕەتیانە دەکرێ دوورنمایی ڕۆشنبیریی کوردی دەستنیشان بکەین. وێڕای ئەمەش، هەڵوەستەیەکیش لە دیار بەرهەمی خۆ جیاکارانی ئەو سەکۆ و دەنگانە بکەین، کە لە هەوڵە "نوێگەر"ەکانیاندا دەخوازن بە میکانیزمی "تازە"ی ئاوەز، بنەما و پێکهاتی کولتوری خۆماڵی و "ئەویتر" ڕاڤە بکەن، کە ئەمەش بە گەمەی شێوەی زمان و مۆنتاژ کردنی بێهوودەیی مانایەکان، ڕوانگەی کولتوری تازە بهێننە ئاراوە. لێرەوە دەکرێ ئەو هەوڵانە لە دوو ئاراستە نمایش بکرێن: ئاراستەی بنەماگەری"Structuralism"، ئەیتریشیان تێکەڵاوکردنێکە لە نێوان بزاڤی فۆرمالیزم سوریالیزم و سومبولیزم...هتد. هەوڵەکەی یەکەم لەوەی دووەمیان چالاکتر و بە ڕەواجترە، کەچی ئەوەی دووەمیان، چونکە شێوەخواز و دەڤەرییە، هەروا تەنیا لە شیعردا، بۆیە نەیتوانیووە لە گروپ دەرباز بێت. بەهەمەحاڵ، هەردوو هەوڵ، تا ئێستا لە سنووری دەستەگەریدا دەناسرێنەوە. بە واتایەکی تر، بە دوو شار-هەولێری و سلێمانییدا دەناسرێنەوە. وێڕای لایەنی لەباری ئەو دوو هەوڵە، لایەنی نالەباریشی دروستکردووە، کە "هەولێرچیەتی و سلێمانچیەتی"ە. ئەمەش یەکێکە لەو خەسڵەتە دەمارگیرانەی کۆمەڵگای ئێمە بە گشتی و خەسڵەتی ڕۆناکبیریمان بە تایبەتی. بەرهەمی ئەو خەسڵەتەش یەکێکە لە

ئاکرەکانی ئەو پێکهاتە خێڵەکی و دەڤەرەکیەی کۆمەڵگای کوردی، کە پانتایی ڕۆشنبیریی ئێمەی داگیر کردووە.

3

هەڵبەت ئەو دیاردەیە دوای گۆڕانی ئەو بارودۆخەی دوای ڕاپەڕینی 1991ی کوردستان لە سایەی ئەو دوو حیزبە دەسەڵاتخواز و تاکڕەوە قووڵتر کرایەوە. بە ماوەیەکی زۆر کورت، بە شێوەیەکی ساختە، ئەو دوو حیزبە، لە ڕێگای پارەو دەسڵاتەوە توانیان نووسەرانی کورد دەستەمۆ بکان و هەمووسەکۆیە بێلایەنەکانی ڕۆشنبیریی ئیفلیج بکەن، هەر گوڕ و تینێک لە جەستەی ئەو ڕۆناکبیرانە هەبوو بۆ دەسگای ڕاگەیاندنە حیزبییە سواوەکانی خۆیان بەگەڕیان بخەن. لە هیکرا دوای ماوەیەکی کورت پانتایی ڕۆشنبیریی کوردی بوو بە پانتایی ڕۆشنبیرییەکی کلۆڵی حیزبی و هەموو چەپەمەنییەکان بوون بە حیزبی. وێجا لە ناو ئەو گێرمەو کێشە حیزبگەرییەدا، وەک چۆن شارەکانیان دابەش کرد و لە یەکتریان جودا کردنەوە، بەهەمان چەشن ڕۆناکبیرانیان هاوێرکرد. بە کورتی پاشماوەی ئەو پەروەردە ئەخلاقی-سیاسیەی کە ڕژێمی بەعسی چاندبووی، ئەو حیزبانە لە ڕێگای دروشمی کوردایەتیەکی ڕەمەکی بەتاڵ، ئەو هەستە ساویلکانەی ڕۆناکبیرانیان ختۆکە دا و هەڵخلیسکاند. ئەکامی ئەمەش هەر تەنیا یەک لایەنی نیە لەو پرۆسەیەدا، بەڵکو گەوهەر و ڕادەی هۆشەکی خودی ئەو ڕۆناکبیرەش فاکتەرێکی گرینگە لە پێکهێنانی ئەو پرۆسە ئیفلیجەدا. چونکە گوتاری دەسەڵات و وابەستەیی حیزبی، پانتایی خەمی سەرەکی ڕۆناکبیرانی کوردیە. ئەو ڕۆناکبیرە لە دۆخی ئێستادا، وەک گوتاری دێماگۆگی حیزبەکان، لە پاڵ دەسگای ڕاگەیاندنی ئەو حیزبانەدا، کە ئەگەر لایەنگیرێکی ڕێکخراوەیی نەبێ، ئەوە خزمەتکارێکی دڵسۆزیەتی، کەچی بە زاراوەی وەک: مۆدێرنیزم، زانست، فەلسەفە و هاوسەردەمی ... هتد، بانگەشە دەکات. لە کاتێکدا هیچ کام لەم زاراوانە، لای ئێمە، بە واتای ڕاستی خۆیان، نە پیادەکرێن و نە تێگەیشتنی بۆ هەیە. چونکە ئێمە نە دەقی ئەو هزرڤان و فەیلەسوفانەمان وەک سەرچاوەیەکی تێر لە کتێبخانەکاندا هەیە و، نە ئەو زەمینە هزری و فەلسەفیەش لە پانتایی کۆمەڵگا و ڕۆشنبیریماندا خەملیوە، گەر باسیشان بکرێ، تەواوی ئەو چەمکانە دژی حیزب و دەسگایەکانیەتی. لە دەرەوەی ئەو هەڵکەوتەدا، ئەو کەمینە ڕۆناکبیر و ڕۆشنبیرییەی، کە لە ئاستێکی جوداوازدا، بۆ جێلەق کردن و هەڵوەشاندنەوەی ئەو پێکهاتە کاردەکات، کەچی لاتەریک دەمبەستکراو ماوەتەوە.

هەرچۆنێ بێت، لە حاڵێکدا ئەگەر ئەو دۆزە ئاڵۆزکاوەی کە باس کرا، کاریگەرییەکەی لە ئاستێکی تری جیاواز لەوەی کە گوترا بووبێت، جارێکی تریش پرسیاری نوێگەری ئەمڕۆمان، وێڕای نەبوونی دیاردەی وەرگێڕانی دەقە نەمر و سەرچاوە گرینگەکانی ئەو نوێگەرییە بۆ زمانی کوردی، ئاخۆ بێ بوونیان، دەکرێ لە پانتایی پرسیارەکانی ئەو چەمک و ڕێبازە هزریانە بگەین؟ هەروا سەرەڕای ئەو ئابلۆقە ڕۆشنبیرییەی کە ئەمڕۆ لە هەموو کاتەکانی پێشوو زیاتر کوردستانی گەمارۆ داوە، چۆن دەکرێ بوونی ئەو زەمینە زانیاریی و بنەما نوێگەرییە بەرهەم بێنین؟ ئەگەر پشتینەی زانیاریمان بەدەربێ لە خوێندنەوەی: هێگل، مارکس، نیتشە، کیرکگارد، هایدگەر، سارتەر، دێریدا، فۆکۆ، دۆلۆز...هتد، وێڕای مێژووی گرینگی فەلسەفە، چۆن دەکرێ تەنیا بە ناسینی فۆکۆ لە بناماگەریی و قەوارەی مێژووی ئەو هزرە بگەین، کە بەندە بە پێکهاتی هزری ئەورووپا؟ هاوکاتیش، ئاخۆ نوێگەریی پرسیارێکی گشتگیرانەی بونیاتی کۆمەڵایەتی، ئابووری-سیاسی و پێکهاتی جیهانبینییە، یان تەنیا تەکەکەسییە؟ ئاخۆ نوێگەریی پرسیار کردنی بونیاتە یان شێوەی ڕووکەشی؟ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە بە ناخێر و ڕووگرژ کردن ڕەفتاری ڕەتکردنەوە، وەک ئەدۆنیس دەڵێ: "نەبوونی چەمکی ئازادی و مشتومڕ کردن و هەرسنەکردنی نوێگەرییە. پاوانخوایکردنی ئەویترە و پێوانەکردنی تاکە ڕێبازێکە، یان تاکە شێوازێکی دیاریکراوە بۆ دیاریکردنی چەمکی نوێگەریی و

خوێندنەوەی جیهان و هەڵسەنگاندنی ئەویتر، ئەو داماڵین و شێواندنی چەمکی نوێگەرییە هەروا بۆچوونێکە لە قاڵبگەریدا. هاوکاتیش رەتکردنەوەی ئەویترە. وێڕای ئەمەش، لە قاڵبدانەوەی هەمان چەمکی پێشووی (ئەدەبی سەر بە چین و دەسەڵات و ئەوێنەی کۆمەڵە)". بەمجۆرە نوێگەریی جا لە هەر بابەتێک بێت، دەخوازێ رابردوو بۆ ئاستێکی جوان قووڵتر ئاوەڵاکراو بونیاتبنێتەوە و پەنجەرێکی تازە لە ئاسۆی داخراوی ئێستامان بەسەر ئەودیوی دونیای بەرچاومان بخاتە سەر گازەرەی پشت. لەم روانگەیەوە رۆلان بارت دەڵێ: "ئەفراندن یان چێکردن، روانینێکی رەسەنایەتیە بۆ جیهان، هەروا خەمی ئەفراندنی جیهانێکی راستینەیە لە شێوەی جیهانەکەی یەکەمدا، بەڵام نەک لە پێناو وێنەیەک، بەڵکو لە پێناوی ئەوەی نەمر بێت".

هەر بۆیە دەبینین هاڤرکێی نوێگەر لەگەڵ خودی خۆی و هەڵگکەوتە باوەکە دەستپێدەکات. هاڤرکێی نوێگەر لە رێگای زایەڵەی گومانی ئەو هەڵکەوتەدا، کردەی جوڵان و تازەکردنەوەی ئەو هەڵکەوتەیە. ئارتۆر ریمبۆش لە کاتی خۆیدا پرسی، کە هەر دەڵێی ئەمڕۆیە لە ئایندەی مرۆڤایەتی پرسیار د ەکا: "بۆ دەنووسین، ئەگەر بۆ گۆڕینی ژیانمان و بۆ دۆزینەوەی جیهانێک، کە خودی جیهانە زانراوەکەی خۆمان نەبێت؟". بەڵام نوێگەری بیر کردنەوەیە بە ئاوەز و بیانۆکاری و گفتوگۆ، ئەو بیرکردنەوەی کە لەسەر بنەمای رۆشنبیرییەکی زانستی هەرسکراودا لە دایک دەبێ. هاوکاتیش نوێگەری لەرزاندن و درزتێکردنی ئەو چەمکانەیە کە لەسەر هەرەمی رۆشنبیرییەکی دۆگما و واەستاودا دامەزراوە. دواجاریش نوێگەری بە گژداچوونی ئەو روانینە بێ رۆح و خوێنانەن کە لەسەر بنەمای وەڵامدانەوە و باودا دەژیت. لێرەوە نوێگەری هەوڵدەدات رێڕاوەی ئەو بیر کردنەوەیە بەستەڵۆکە بگۆڕێت بۆ رێڕەوێکی تازە و ئاوەڵا. بە واتایەکی تر، بە ناتەباکردنی چەمکە تەبایەکانە؛ بە گومانکردنی ئەو وەڵامە یەقین و ئامادەکراوانەیە کە پشتی پێدەبەستێ. بەڵام ئەو نوێگەرییە هەر لە خۆڕا سەرهەڵنادات، بەڵکو لە ئەنجامی پرۆسەیەکی دورودرێژ مێژووی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، ئاوەزی زانیاریی و تەواوی جەستەی کۆمەڵگاوە بەرهەمدێت. بە واتایەکی تر، هەر تەنیا لە ئاستی فۆرمی شیعری و گواستنەوەی بێ پرۆژەیی چەمکەکان نیە، هەروەک لای ئێمە باوە، بەڵکو وەڵامی گۆڕانی جەدەلیانەی پێداویستییەکانی مێژووی کۆمەڵگا و دواخوازی زمانی تاک و کۆمەڵیە. لەم روانگەیەوە نوێگەری رەخنە و راڤەکردنەوە و بەرهەمهێنانەوەی مێژووی رابردووە بە رۆحێکی تازە و ئاوەڵا، یان وەک ئارتۆر ریمبۆ پرسیارەکەی فڕێدا و بەجێیهێشتین، "دروستکردەوەی خودی خۆمان و جیهانەکەمانە کە لە دەستمان داوە."

بەڵام ئاخۆ پێکهات و جیهانبینی کوردی ئەو گۆڕانکاریانەی، کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێکرد، بە خۆیەوە بینیوە، تاوەکو پرسیاری بیرڕۆیی ئاگایی ، سوریالیزم و بونیاتگەری...هتد، بێتە ئەو پرسیار و گوتارە هۆشەکیە خەملیەوەی گشتی؟ ئایا پانتای رۆشنبیریی کوردی تەرزە دەقێکی وەک، گۆتە، هۆلدرلین، بۆدلێر، جێمس جۆیس، بریتۆن...هتد؟ یان ئایا کێشەی ئێمە هەمان کێشەی ئەو دەسەڵاتەیە کە فۆکۆ باسی دەکا؟ چەندان پرسیاری لەم تەرزە یەخەمان دەگرێ، بەڵام نمایشکردنی هەموو پرسیارەکان حەوجە نین. جێگەی ئاماژەیە، کە ئەو چەمک و فرە تیۆریانەی کە لە ئەوروپادا بەرهەمهاتوون، پیادە کردنیانە لە ئاستی سۆسیۆلۆژی، سێکسوالیتێت، پسیکۆلۆژی، زانستی مێژوویی و ... هتد، کە ئەمەش سیتەمێکی ئێپستمۆلۆژی و ئابووری ... بەرهەمی هێناوە، کە دامەزرێنەری پێکهاتەی کۆمەڵگایە، نەک مۆدەی پاڵەوانی، کە لای ئێمە لە ئارادایە.

کەچی تا ئەمڕۆش لە جیهانی ئێمەدا، دەق و رووداو و دیاردە، بەرهەمە کەڵکەکانی رابردوومان، وەک چامە و پەخشان و ئەزموونە سیاسیەکان، ئاوڕێکی تازەیان لێ نەدراوەتەوە. بە پێچەوانەی ئەمە، باڵادەستی نوێگەری ئەوروپا و گۆڕانە وەرچەرخاوەکانی وای لە رۆناکبیری ئێمە کردووە کە ئەو دەق و ئەزموونە جیاوازانەی کە لە هەناوی مێژووی ئێمەدا بەرهەمهاتوون، فەرامۆشبکات. زۆرینەی رۆناکبیری ئەمڕۆی

کوردی، بێ ئاگایە لە دەقە گرینگەکانی کوردی، چونکە دیلی نوێگەری ئەوروپایە. هۆکارێکی گرینگ کێشەی لاسایی کردنەوە و خۆ بە کەمگرتنی ڕۆناکبیری کوردیە بەرانبەر بە ئەویتر.
ئەگەرچی ڕۆناکبیر و هزرڤان و شاعیرە داهێنەرەکانی ئەوروپا، بە پێچەوانەی زۆرینەی ڕۆناکبیانی ئێمە، بە گرینگییەوە کاریان لەگەڵ سۆفیزم و ئەفسانە و کەلچەرەکانی کۆنینەکانی خۆرهەڵاتی و گرێکی کۆنینەیە کردووە، کەچی ڕۆناکبری ئەمڕۆی کورد ئەوانەی بۆ پرسیار نیە.

4

بۆ جەختکردنەوەی ئەو کێشەیە، ئەم نووسینە، کەمێک لە ئەزموونی "گۆران" دەپەیڤێ. لە نێوان پەنجا و شەستەکاندا، پرسیارێکی جیاواز لە پانتایی ڕۆشنبیریی ئێمەدا بەرهەمهاتووە، کە تاکوو ئێستا خولانەوەیە لە دوورووبەری هەمان پرسیاردا. چونکە ئەزموونی گۆران، زمانی بیر کردنەوە و بینایی کوردی لە باوەوە گۆڕی بۆ ڕوانگە تازەکان، یان دۆزینەوە و جوانکردنی ئەو جیهانە تازەی خۆمان. بەمەش گۆران کۆمەڵێ دەستوور و یاسای چەقیوی هەڵتەکاند و ئاسۆیەکی جواناسانەی بۆ جیهانبینی زمانی کوردی بەرهەمهێنا. هاوکاتیش توانی شێوە و ناوەڕۆکێکی تۆکمە بە سیمای جەستەی ڕۆشنبیریمان ببەخشێت. بەمجۆرە پێناسی شیعری و زمانی کوردی لە دەڤەر و وەستانەوە بۆ بە جیهانیکردن ببات. لەوەشدا گۆران بە پشتینەی ئەزموونی خودی خۆی و خۆماڵی و بەشداریکردنی "ئەویتر"ەوە، توانی ئەزموونێکی هاوئاهەنگ لەگەڵ ڕۆحی کوردی بەرهەمبێنێت. گۆران بە جیهانبینییەکی خودیانە؛ پێداویستیەتی ڕۆشنبیریی کوردی، نەک لاسیی کردنەوە و گواستنەوەی لە قوتووکراوی ڕۆشنبیریی ئەورووپی، کە تا ئەمڕۆش ئامادیی هەیە، توانی ئەو جیهانە تازەیەی کوردی بدۆزێتەوە. لێرەوە گۆران لە وەرگرتنەوەوە بۆ ئەفراندن و بەشداریبوون و بە خۆماڵیکردن، ژیانێکی تازەی بەخشییە ئاسۆی ڕۆشنبیریی و زمانی کوردی.
گۆران لە ئەزموونە شیعریی و زمانەکەیدا، وێڕای بە جوانیکردن و ئەواڵا کردنەوەی ئاسۆی هەستەکی زمان، توانی بە کۆمەڵێ دەستەواژەی نەگوتراو: خواستی سەردەمیانەی کۆمەڵگا، نهێنی ژن، ڕۆحی کوردی و هارمۆنیای سروشتی بەرجەستە بکاتەوە. ئەمانەش وادەکەن کە گۆران هەمیشە لە پانتایی ڕۆشنبیریی کوردیدا ئامادەی هەبێت. بەڵام ئەو دیوە سیاسیەی گۆران، کە تا ئەمڕۆش بەناو ڕەخنەگری کوردی لەسەری دەژیت، گرفتارییەکە کە کێشەی خودی خۆیان و ئەوانەشن کە بە گۆران دەپێوڕێن! ئەگەر گۆران بە سیاسەت لەکەدار بووبێ، ئەوە مامۆستا و پێشەنگەکانی دوای خۆی، کە ئەوان ئەوە دەکەنە کێشەیەک بۆ گۆران، کەچی ئەوانە پاشکۆی حیزبین. بۆیە بە تاکە پرسیارێک ئەو کێشەئە بەجێدێڵم: کام لەو ڕۆناکبیرە بە ناوکراوانەی ئەمڕۆ ی کوردی دیلی حیزب نین؟

5

هەڵبەت لێدوان و پرسیاری ڕۆشنبیرییمان لە تاراوگەدا، ناکرێ لە تەنگانە گشتیەکەی ڕۆشنبیریی وڵات دووتابکرێنەوە. چونکە تا ئێستاش جیهانبینی ڕۆناکبیرانی تاراوگە، بە دارئاوتە کردنی چەند نموونەیەکی کەم، لەتێکی جودا ناکراوەی ڕۆشنبیریی وڵاتە. واتە وزە ڕۆشنبیرییەکەی هێشتا لە وڵاتەوە سەرچاوە دەگرێ. بە واتایەکی تر، لە پانتایی ڕۆشنبیریی کوردیدا دوو جوگرافیا و ئەزموونی جوداواز لە گۆڕێدا نیە. سەرەڕای ئەمەش ئەو تاراوگەیە، شوێن گۆڕینە، کۆمەڵێک دەنگی ڕۆشنبیریی کوردی قووتداوە، کەچی بەرانبەر بەوە، کۆمەڵێ دەنگی تازە بەرهەم نەهاتوون. ئەمەش کۆمەڵێ هۆکار و پرسیاری اڵۆزی هەیە، کە لێدوانێکی تایبەتی گەرەکە. لە پێشەوە دەخوازێ لە زاراوەی ئینتێگیێسیا- Intellegensia بئاخڤین. بۆ ئەمەش دەبێ پەنا ببەین بۆ کۆمەڵێ سەرچاوە و ڕوانگەی جوداواز. بەڵام ئەم نووسینە نە بواری ئەوەی

هەیە و نە لە توانشیدایە خۆی لە قەرەی ئەم ئەرکە بدات. بەڵام یەکێک لە گرفتەکانی ئەو رۆناکبیریەی ئێمە، دەتستکورتی خۆ دورستکردنەوەیەتی لە پێناوی بەرجەستە کردنەوەی ئەو پێناسە ئینتێلگیسیایە. نەبوونی ئەو رێژە زۆرینەی رۆناکبیرانمان، کە وەک پیشە، بە مێتود و چەمک و تێوری، پەرە بدا بە پرۆژە هزری و راڤە و پسپۆری و زانستییەکان. کەچی رۆناکبیری کوردی، وەک هەر کەسێکی تری کۆمەڵگا، بە هەموو شتێکەوە خەریکە: دوکاندارە و هاوکاتیش پێشەنگی نووسینە...هتد. یان کورد واتەنی "لە هەر باغچەیەک گوڵێکە". بۆیە خاوەنی هیچ بنەمایەکی زانیاریی و تێوری زانستی نیە. بەڵام سەرقاڵە بە خۆگونجاندن و ناوداری. هەڵبەت، دەبێ بگوترێت، ئەو نموونە کەمەی ئینتێلیگێسیای کوردی، بەرهەمەکانیان جێگەی نرخن لە پانتایی رۆشنبیریی کوردیدا، بەڵام هەمیشە پەراوێزن لە ئاستی بیر کردنەوەی کوردیدا. دەکرێ بەرهەمەکانی: مەسعود موحەمەد، ماڵی مەلا عەبدولکەریم مودەریس، کەمال مەزهەر، رەفیق حیلمی، علائەدین سجادی، ئەمین زەکی، شاکر فەتاح، شوکر موستەفا... چەندان لە وێنەی ئەمانە، نموونەی گەڕانەوە بن.

بەهەمەحاڵ، یەکێک لە گرفتەکانی نەبوونی نەریتی یینتێلیگێسیای کوردی لە تاراوگە، کە ئەو رۆناکبیرە ناتوانێت لەسەر بنەمایەک کار بکات، کە پێویستی بە سیستەماتیککردن و پرسیاری تازەیە. ئەو پرسیارەی کە لە ناو وڵاتدا رەواجدار بوون، لە تاراوگەدا نە زەمینەی هەیە و نە خوێنەریش. سیستەم و شێوازی ژیانی تاراوگە، بە هەموو رەهەندەکانییەوە، لەگەڵ سیستەمی بێ بەرنامەی ژیانی ناو وڵات تەواو جیاوازە، بۆیە رۆناکبیری ئێمەی بردەوە بۆ سەرەتایەکی تەواو دوورەوە، بگرە لە خوێندنەوە و خۆ تازەکردنەوەشی دوور خستەوە. وێڕای ئەمەش، رۆڵی راگەیاندن لە رێگای ئامرازە فرەکانەوە، رۆحی رۆناکبیرانی کوردی، کە دوور بوون لەوە، تەواو بەتاڵکردەوە. ئەمە و چەندان هۆکاری تر، بە تایبەتی پێکهاتەی خۆرهەڵاتیمان، کە دابڕانێکی تەواو جیاواز هەیە لەگەڵ ئەوروپادا، رۆناکبیری ناچار کرد پەنا ببات بۆ چوونە ناوە خۆ و لاتەریک بوون لەبەردەم ئەو پێداویستە تازانەی رۆشنبیریی و میکانیزمەکانی.

هەڵبەتە سەرنجەکانی ئەم نووسینە زیاتر بۆ وڵاتی سوێددا دەشکێنەوە، کە لە بوون و نەبوونی رۆشنبیریی تاراوگە بنەمایەکی سەرەکی پێکدێنێ. هەروا ئەو رێژە زۆرەی ناوەندە رۆشنبیرییەکانی کوردی، وەک رادیۆ، گۆڤار، کۆمەڵەی فرەی رۆشنبیری لە سوێد، کە چارەکێک لەو رێژەیە لە هیچ وڵاتی تری ئەوروپادا نیە. بۆیە لەسەر ئاستی "کوردستانی سوێد" دەتوانین ئاستی رۆشنبیریی تاراوگە دیاریبکەین. دەڵێم "کوردستانی سوێد"، چونکە ئەمڕۆ ئەو هەموو زڕە بنکە و مەڵبەند و چاپخانە ... هتد، کە لە سوێد هەیە، هێندە لە خودی کوردستانیشدا نین. بە پێی سەرچاوەیەکی سوێدی، کە لە پێشەکی لیستی کتێب و چاپخانەکانی 1994ی بێگانەکان نووسراوە: "کوردەکان لە هەموو گەلانی تر زێدەتر ناوەندی بڵاوکردنەوە و رۆشنبیرییان هەیە و کتێب چاپدەکەن". لێرەدا پێویستە بگوترێت، کە نووسەری کورد لە سوێد، لە زۆربەی نووسەرانی تری گەلانی زیاتر بۆ مەبەستی بازاڕی ئابووری سەرگەرمە بە کتێب چاپکردن و دروستکردنی بنکەی ساختە، هەروا رێژەی نووسەری کورد لە هەموو نووسەرانی تری بێگانە زیاترە لە "یەکێتی نووسەرانی سوێد"، کەچی ئەم یەکتییە لە سوێد تەنیا سانديکایەکە و زیاتر سەرچاوەی ئابووریە لەوەی کە پایەکی ئەدەبی هەبێ،بۆیە هیچ پلەیەکی داهێنانی لێهەڵناکرێ کە ببێتە پێوانەیەک بۆ پایە بەرزی ئەدەبی. جێگەی سەرنجە مەرجی ئەندامبوون لەو یەکتییە تەنیا سێ کتێبە، جا هەرچی کتێبێ بێت گرینگ نیە، بەڵام هەڵپەی نووسەری کورد بۆ ئەندامبوون لەو یەکێتییە تەنیا ئەوەیە، کە ئەو یارمەتیە بەدەست بێنێ، کە ئەو یەکێتییە ساڵانە دوو جار بۆ ئەندامەکانی دەیبەخشێت. جێگەی ئاماژەیە،ئەو نووسەرانەی کورد وەرگرتنی ئەو یارمەتیە بەناوی خەڵاتەوە لە کوردستان بڵاودەکەنەوە.

بەهەمەحاڵ. ئەفراندن، خۆی لە خۆیدا، نامۆ بوون و نەگونجانی رۆناکبیرە لەگەڵ ژیان و بوون و دۆخی وەستاو، یان ئەفراندن زادەی پرسیارێکی قووڵ و ماناگەلێکی گەردوونیانەی مرۆی داهێنەرە، کە لە ئەنجامی پرۆسەیەکی ئاڵۆز خودا دەفراژێت. لە ئاکامی ئەمەدا داهێنەر لەگەڵ خودی خۆی و کۆمەڵ دەکەوێتە ناو دژایەتیکەی گەورەوە. ئەمەش ناچاری دەکا بە رامانێکی تر و جوانیەکی تر لە نوژەنەوە ئەو دونیایە سەپاوە جارێکی تر لەناو دەقەکانیدا برازێنێتەوە.

لێرەوە دەبوو تاراوگە بارێکی رەخسێنەر بێ بۆ رۆناکبیری کوردی. بەڵام لە بری ئەمە، رۆناکبیری کورد، لەمپەرێکی لە نێوان خۆی و ئەو دونیا تازەیە قووتکردەوە، تاکوو خۆی لە پرسیار تەڤلەهەڤی ئەزموونی تاراوگەکەی بشارێتەوە. رەنگە ئەوە یەکێک لەو هۆیانە بێت کە رۆناکبیری کوردی بەرانبەر گوتارێکی تازەی رۆشنبیریی بێدەسەڵات کردبێت. لێرەوە بەردەوامی نووسین بۆ نووسەری کورد، بۆ لاواندنەوەی خۆی تەنیا قسە کردنە لەگەڵ رابردوو. هەر بۆیە پانتایی رۆشنبیریی ئێمە لە تاراوگە نەیتوانیووە لە لۆکالییەت داببرێت و ببێتە پرسیارێکی جیهانی. زۆرینەی نووسینەکانی تاراوگە، سیخناخە بە کێشە لاوەکی و رقەبەرەکایەتی نێوان خودی نووسەران.

بەڵام کمال ابودیب لەمەر نامۆییەوە دەڵێ: "نامۆبوون پرۆسەیەکە کە ئەدەب خۆی پێ تازە دەکاتەوە. ئەمە لەلایەک، لە لایەکی دیکەشەوە، جارێکی تر، داهێنەر لە نوژەنەوە بۆ نەمر کردنی ئەو جیهانە، خۆی بەرانبەر راماندن دادەنێتەوە، کە رەنگە دوای ئەوە لەسەر بارێکی باو و گونجاودا ئۆقرە بگرێتەوە. بەم خەسڵەتە، بە دیوێک، نامۆبوونیش خۆی خولقاندنی کەلێنە: مەودایەکی لەرزۆکی نێوان دونیا دەقە، بە دیوێکی تریش، نامۆ بوونە لە نێوان دەق و کۆمەڵێ دەقی بەردەستی هاریکار و لە دایک بوو لە بونیادی بەرهەمی داهێنەردا، کە وایلێدەکات ئەو باو و گونجانە بخوولقێنێت".

لەم روانگەیەوە کێشەی رۆناکبیری کورد، نامۆ بوون نیە لەگەل دەق و دونیا، بەڵکو خەمی مانەوە و دەمراستیە. بۆیە تاراوگە نەبووە پرسیارێک لە کێشەی دەق و تازەکردنەی خود، بەڵکو بوو بە بازرگانی و مشەخۆری لەسەر کێشە کۆنەکان. رۆشنبیریی ناو وڵات بە بەراورد لەگەڵ تاراوگە زیاتر بەشدار و هەودایە لەگەڵ پرسیاری تازە کردەنەوە و دیالۆگ.

دواجار جیهانبینی رۆناکبیری کوردی لە تاراوگە، دابرانێک نیە لەگەڵ رابردووی وەستاودا، بەڵکو گۆشەگیربوونی خود خۆی و رەتکردنەوەی تاراوگەیە. بەڵام "بوودا" واتەنی: "ئەوە گومانە کە سەرشاری دەستپێکردن و سەرەتای هەموو سەفەرێکە. نەمان بۆ ئەو کەسەی کە سەفەرەکەی لەسەر زەویدا راگرت و چوارچمکی لەناو مێرگەکەی لێی رۆنیشت... ئەی داهێنەران ئێوە لە کوێن؟ ئەو پەیڤەی کە دەڵێ (هەمووشتێک بەفیرۆچوو)، بەرهەمەکەی دەچێتە ناو دڵ و ئاوەزمان... ئێمەش هێشتا لاوین".

کۆتایی 1994
سوێد-ستۆکهۆلم

سەرچاوە:

1- رۆلان بارت، الفاعلیە البنویە، تعریب کمال ابودیب.
2- کمال ابودیب، بحس فی الشعریە، گۆڤاری مواقف.